

Сергій Троян



ПРОБЛЕМИ ВИКЛАДАННЯ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН У ШКІЛЬНОМУ КУРСІ СУЧАСНОЇ ІСТОРІЇ

У статті автор розглядає методологію викладання актуальних аспектів міжнародних відносин у шкільному курсі новітньої історії.

Ключові слова: міжнародні відносини, дипломатія, новітня історія, геополітика, міжнародна безпека, міжнародне право, підручник.

Проблемам міжнародних відносин, зовнішньої політики різних держав, насамперед провідних, війни та миру тощо у шкільному курсі новітньої історії відведено вагоме місце. В цьому сенсі на особливу увагу заслугове формування в учнів відповідних знань на основі оволодіння конкретним навчальним матеріалом, викладеним у численних навчальних посібниках і підручниках відомих вітчизняних істориків (як представників вищих навчальних закладів, так і шкільних учителів), які презентують практично всі регіони нашої держави (Львів, Київ, Запоріжжя, Чернівці, Рівне і т. д.). У пропонованій розвідці ми ставимо перед собою три принципових завдання. По-перше, обґрунтувати теоретико-методологічне концептуальне бачення одного із підходів, на основі якого доречно здійснювати виклад матеріалу з міжнародної тематики у шкільному курсі всесвітньої історії. По-друге, подати авторський підхід до аналізу контексту новітніх міжнародних відносин, тобто навести принципову характеристику їх системи, закономірностей і тенденцій розвитку після рубежу 80–90-х років минулого століття. Причому, дані завдання розглядаються як визначальні або наріжні. По-третє, охарактеризувати принципові позитиви та “вузькі місця” у висвітленні різних аспектів міжнародних відносин у підручниках з новітньої історії для 10–11 класів.

В основу аналізу доробків вітчизняних фахівців у сенсі досліджуваної проблематики покладемо метод “рози вітрів”. Класична або ж географічна суть цього поняття визначається загальним контекстом даної категорії. Роза вітрів (“Великий тлумачний словник сучасної української мови” подає таке визначення рози вітрів – графічне зображення повторюваності напрямів і величини сили вітру у певній точці земної поверхні за певний час [3, с. 1231]) – векторна діаграма, яка характеризує режим вітру в даній місцевості на основі багаторічних спостережень; величина променів, що розходяться від центру діаграми у різних напрямках, пропорційна повторюваності вітрів цих напрямків. Її враховують, зокрема, при плануванні населених пунктів, найдоцільнішій орієнтації будівель, споруд тощо. Стосовно розуміння “рози вітрів” як уведеного нами в науковий обіг методу та його застосування щодо сфери гуманітарних (історичних, політичних наук), то він ґрунтується на виявленні здобутків і недоліків, визначенні оптимальних параметрів подачі навчального матеріалу на підставі вивчення змісту чотирьох головних складових і взаємозалежностей між ними у розрізі вузлової проблеми дослідження. Звідси, характеристика контексту міжнародних відносин у шкільному курсі всесвітньої історії X–XI класів подається крізь призму аналізу місця, яке у їх висвітленні займають чотири, на нашу думку, визначальні вектори “рози вітрів”, пов’язані між собою тісними органічними взаємозалежностями: 1) теорія міжнародних відносин; 2) історія міжнародних відносин; 3) історія дипломатії; 4) геополітика.

I. Теорія міжнародних відносин – це наука і академічна дисципліна, яка має своїм об’єктом реально існуючі зв’язки та взаємодії учасників світової політики, ставить за мету знайомство з основними концепціями, актуальними проблемами теорії та практики

міжнародних відносин, основними закономірностями і тенденціями розвитку світового політичного процесу.

Таке визначення дозволяє, зокрема, констатувати, що школярі, насамперед, повинні отримати або закріпити а) чітке визначення базових дефініцій чи категорій науки про міжнародні відносини, до яких належать “міжнародні відносини”, “міжнародна політика” або “світовий політичний процес”, “зовнішня політика”, “дипломатія”; б) розуміння суті закономірностей і тенденцій розвитку міжнародних відносин.

З точки зору фундаментальних категорій науки про міжнародні відносини звернемо увагу на такі важливі, на нашу думку, моменти. Після Другої світової війни були сформовані дві концепції або два підходи до розуміння змісту і направленості міжнародних відносин. Перший одержав назву “традиціоналістського” і найбільш повне втілення знайшов у працях американського політолога Ганса Дж. Моргентау (наприклад, “Політика націй”). Учений визначав міжнародні відносини як “політичні взаємини між націями”, в основі яких лежить боротьба за владу – єдиний “національний інтерес” для всіх учасників або акторів міжнародного життя. Це, на його думку, зумовлюється їхньою природною схильністю до насильства й жагою влади.

Прихильники другого підходу – “модерністського” – намагалися сформулювати більш широкі та різнобічні уявлення про сутність міжнародних відносин. Але на практиці вони часто ігнорували загальні соціальні закономірності й обмежували дослідження міжнародних відносин пошуками шляхів оперативного втручання у їх розвиток. Найчастіше “модерністи” розглядали тільки окремі компоненти міжнародного життя, наприклад процес прийняття зовнішньополітичних рішень, їх оптимізації та втілення у життя. Тому наука про міжнародні відносини фактично зводилася до визначення поведінки окремих суб’єктів цих відносин, найчастіше до вивчення політики окремих держав, хоча й не завжди. Так, представник школи біхевіоризму Д. Сінгер запропонував вивчати поведінку всіх можливих учасників міжнародних відносин – від індивідів до глобальної спільноти – зовсім не турбуючись про встановлення пріоритету відносно їх ролі на світовій арені. В цілому міжнародні відносини розглядалися “модерністами” насамперед як звичайна сукупність зовнішніх політик окремих держав, що робило можливим виявлення оптимальних засобів досягнення окремих національних інтересів, але недооцінювало небезпеку їхнього зіткнення.

У цілому представникам обох підходів не вистачало розуміння міжнародних відносин як цілісної системи та функціональної єдності її складових компонентів – з одного боку, і як діяльності на міжнародній арені різноманітних політичних акторів (держав, народів, суспільних і громадських рухів, організацій тощо) – з другого. Такий комплексний підхід почав формуватися з початку 70-х рр. ХХ ст. Він базувався на поглядах французького соціолога М. Мерля, який у праці “Соціологія міжнародних відносин” пропонував використовувати системну модель американського політолога Д. Істона для дослідження міжнародних відносин.

Фактично М. Мерль запропонував ввести новий критерій для визначення специфіки міжнародних відносин і назвав його “критерієм локалізації”. За цим критерієм специфіка міжнародних відносин визначається як “сукупність угод або потоків, які перетинають кордони або ж мають тенденцію до перетинання кордонів”. Таке визначення дозволяє враховувати особливості кожного етапу в розвитку міжнародних відносин і не зводити їх лише до міждержавних взаємодій. У його зміст також вповні вписуються найрізноманітніші класифікації міжнародних відносин. Виходячи з системного підходу і “критерію локалізації” М. Мерля, можна як дати визначення міжнародним відносинам (хоча, треба зауважити, стосовно дефініції цього поняття у фахівців досі немає одностайної думки), так і вести мову про різні типи, види, рівні та стани міжнародних відносин.

Запропонуємо таке, на наш погляд, найбільш прийнятне визначення міжнародних відносин – це системна сукупність політичних, економічних, дипломатичних, правових, воєнних, гуманітарних та інших зв’язків і відносин між суб’єктами світового співтовариства, до яких відносяться держава, народ, суспільні та громадські рухи, різноманітні організації

тощо. Це в цілому не суперечить точці зору Р. Арона, у відповідності з якою основний зміст міжнародних відносин становлять взаємодії між державами, а незаперечним прикладом міжнародних відносин є міждержавні угоди. Щоправда, відомий американський спеціаліст у галузі міжнародних відносин Дж. Розенау висловив думку, що структурні зміни останніх десятиріч у світовій політиці стали основною причиною взаємозалежності народів і суспільств, викликали трансформаційні зміни у міжнародних відносинах, їх головними діючими акторами стають уже не держави, а конкретні особи (індивіди), які вступають у відносини між собою при мінімальній посередницькій ролі держав або навіть всупереч такій волі. Звідси, символічними суб'єктами міжнародних відносин у Р. Арона виступають дипломат і солдат, а в Дж. Розенау – турист і терорист. Свого роду спробою поєднати обидві точки зору на визначення і зміст міжнародних відносин може вважатися дефініція політолога І. Кравченко – “всі форми обміну діяльністю, яка є предметом відносин між державами (правові, наукові, техніко-виробничі й багато інших), аж до індивідуального спілкування, утворюють міжнародні відносини”. При цьому треба мати на увазі, що в системі міжнародних відносин діє величезна кількість різноманітних взаємозумовлених факторів (географічний, економічний, національний, релігійний, воєнний, науково-технічний, ідеологічний і т. п.), які повинні враховуватися всіма суб'єктами міжнародних відносин. Тому справедливе визначення російського ученого А. Мурадяна: міжнародні відносини – це стосунки, які “охоплюють усі різновиди громадських і приватних, політичних та інших відносин, що передбачають перетин державного кордону людьми, товарами чи ідеями”.

Виходячи з такої багатогранності міжнародних відносин, треба виділити їхні різні типи, види, рівні та стани.

Типи міжнародних відносин виділяють найчастіше на основі двох критеріїв – класового і загальноцивілізаційного. Згідно першого, є відносини панування і підпорядкування (феодалний і капіталістичний типи відносин), співробітництва і взаємодопомоги (стосунки між соціалістичними державами), перехідні відносини (між державами, що звільнилися від колоніальної залежності). У відповідності з другим критерієм виділяли два наступних типи міжнародних відносин – 1) відносини на основі балансу сил і 2) стосунки на ґрунті балансу інтересів.

Види міжнародних відносин також розглядаються за двома критеріями. За сферами суспільного життя і, відповідно, змістом відносин виділяють економічні, політичні, воєнно-стратегічні, культурні, ідеологічні, науково-технічні. На основі взаємодії учасників або акторів розрізняють міждержавні та міжпартійні відносини, стосунки між різними міжнародними організаціями, транснаціональними корпораціями тощо.

За двома критеріями класифікують і різні рівні міжнародних відносин. Так, у залежності від ступеня розвитку та інтенсивності кожного з видів визначають високий, низький або середній рівні. А от на основі геополітичного критерію виділяють глобальний або загальнопланетарний, регіональні (європейський, азійський і т. п.), субрегіональні (наприклад, країни Центрально-Східної Європи) рівні міжнародної взаємодії.

З точки зору ступеня міжнародної напруги можна говорити про різні стани міжнародних відносин. До них належать стабільність і нестабільність, довір'я і ворожнеча, співробітництво і конфлікти, мир і війна.

На міжнародній арені діють і взаємодіють різні сили або учасники міжнародних відносин. Міжнародні відносини наших днів складаються з низки складних, часто суперечливих і неоднозначних процесів місцевого, регіонального і глобального характеру. Немає жодних сумнівів, що значно зросла кількість учасників міжнародних відносин. Але, щоб з'ясувати наскільки і яка їх роль у сучасному міжнародному житті, треба відповісти на питання, кого вважати учасником міжнародних відносин? Що означає поняття “учасник” міжнародних відносин?

Відповідь на друге питання проста: “учасник” або “актор” – це термін, яким у науці про міжнародні відносини прийнято називати суб'єктів, тих, хто діє і взаємодіє на світовій арені.

При цьому термін “актор” дуже зручний, бо він всеохоплюючий, акцентує увагу на поведінці й допомагає зрозуміти, чому різні суб’єкти відіграють різні ролі у міжнародних відносинах.

Складнішою є відповідь на перше питання, оскільки серед вітчизняних і зарубіжних учених немає єдності у поглядах на те, кого вважати міжнародними акторами. У зв’язку з цим існують дві різні концепції міжнародних відносин – вузька або міждержавна і широка або транснаціональна. Згідно першої, основним, домінуючим і навіть виключним суб’єктом або актором міжнародної системи є держави. Тому розширення числа учасників міжнародних відносин відбувається в сучасному світі за рахунок виникнення нових держав, наприклад на місці СРСР чи Югославії. У межах широкої концепції розглядаються дії не тільки держав, але й різноманітних організацій і навіть окремих осіб. Такому трактуванню учасників міжнародних відносин найбільш повно відповідає термін “транснаціональний”.

Тому варто погодитися з точкою зору відомого французького юриста Бернара Жак’є, що треба виділяти дві категорії або групи суб’єктів (акторів, учасників) міжнародних відносин. З одного боку це держави, як традиційні, первинні й центральні міжнародні актори, що повністю відповідає вузькій концепції міжнародних відносин. З другого – нові суб’єкти, які з’явилися пізніше й існування яких виправдано широкою концепцією міжнародних відносин. До цієї групи треба віднести міждержавні міжнародні організації, міжнародні неурядові організації, транснаціональні корпорації, національно-визвольні, сепаратистські та ірредентистські рухи, мафіозні групи, терористичні організації, а також окремих індивідів [7, с. 8, 118].

Поняття міжнародних відносин як особливого роду суспільних відносин на світовій арені дуже тісно пов’язане з визначенням міжнародної політики. Однак при цьому постає кардинальне питання: як відрізнити міжнародну політику від міжнародних відносин? Питання тим більше не риторичне і з огляду на те, що, як зазначалося вище, саме поняття “міжнародні відносини” має неоднозначне трактування. Окрім того, у дослідженнях з історії поряд з категорією “міжнародна політика” як синоніми вживаються терміни “світова політика” і “світовий політичний процес”, а близьким до них є поняття “зовнішня політика”. Тому при розгляді даного питання ми виходимо на проблему категоріального апарату в історії міжнародних відносин.

Доцільно погодитися з професором П. Циганковим, що найбільше ясності в дану проблему вносить підхід, який запропонував російський міжнародник-аналітик А. Бовін. Суть його полягає в наступному. “Світова або міжнародна політика” – це діяльність, взаємодія держав (додамо від себе – а також інших міжнародних акторів – С.Т.) на міжнародній арені. В свою чергу, “міжнародні відносини” – це система реальних зв’язків між державами, які виступають і як результат їх дій, і як свого роду середовище, простір, у якому *існує світова політика*. Звідси, міжнародна або світова політика є активним фактором формування міжнародних відносин. Що стосується міжнародних відносин, то вони постійно змінюються під впливом світової політики й у свою чергу впливають на її зміст і характер.

Відмінності існують також між світовою (міжнародною) політикою і зовнішньою політикою. У спеціальних довідкових виданнях найчастіше зустрічаємо наступне визначення поняття “зовнішня політика” – це “діяльність держави на міжнародній арені, що регулює стосунки з іншими суб’єктами зовнішньополітичної діяльності: державами, зарубіжними партіями та іншими громадськими організаціями, всесвітніми й регіональними міжнародними організаціями” [18, с. 45]. При цьому зовнішня політика тієї або іншої країни є конкретним, практичним втіленням міністерством закордонних справ або відповідним йому зовнішньополітичним відомством основних принципів міжнародної політики держави, які виробляються державними структурами і покликані відображати національні інтереси держави. Офіційна діяльність керівників держав, урядів і спеціальних органів зовнішніх відносин щодо здійснення цілей і завдань зовнішньої політики держав, а також із захисту інтересів держав за кордоном називається дипломатією.

Поняття ж “міжнародна політика” застосовується як для визначення діяльності даної держави у міжнародних справах, так і міждержавної політики на світовій арені взагалі. Тому це поняття більш широке, ніж поняття “зовнішня політика”.

В цілому синонімічний ряд “міжнародна політика” – “світова політика” – “світовий політичний процес” може отримати таке визначення – це сукупна цілеспрямована діяльність народів, держав, їхніх інститутів, соціальних спільнот, об’єднань громадян у сфері міжнародного життя з метою реалізації певних політичних цілей. Міжнародна політика ставить перед собою наступні головні цілі:

- створення сприятливих міжнародних умов для успішної реалізації всіма державами своїх внутрішньополітичних цілей і завдань;
- активна співпраця і взаємодія з усіма суб’єктами світового політичного процесу з метою реалізації загальнолюдських інтересів, насамперед збереження цивілізації;
- участь у міжнародному поділі праці та пов’язаному з ним обміні товарами, сировиною, технологіями, науково-технічними винаходами й духовними цінностями;
- захист прав людини взагалі та кожного громадянина тієї чи іншої держави зокрема;
- об’єднання зусиль у боротьбі проти міжнародного тероризму;
- спільна ефективна участь у розв’язанні глобальних проблем сучасного світу.

При реалізації як своїх зовнішньополітичних завдань, так і завдань міжнародної політики кожна держава здійснює низку притаманних їй функцій. Серед них треба виділити – 1) оборонну, яка має на меті захист і збереження територіальної цілісності та суверенітету держави, прав та інтересів її громадян; 2) регулятивну, що полягає у визнанні суб’єктами міжнародних відносин закріплених міжнародними правовими актами норм, принципів, традицій міжнародного спілкування; 3) інформаційно-представницьку, яку здійснюють відповідні органи, що репрезентують державу на міжнародній арені; 4) організаційно-посередницьку, котра полягає у втіленні в життя зовнішньо- і внутрішньополітичних концепцій, доктрин і програмних установок даної держави; 5) інтегративну, зміст якої виявляється в тому, що через міжнародні відносини забезпечується існування всього міжнародного співтовариства. Реалізація окреслених функцій безпосередньо залежить від конкретної історичної і міжнародної обстановки, ступеня розвитку суспільства і держави, зв’язків країни із зовнішнім світом та її спроможністю відігравати конструктивну роль у світовій політиці.

Зовнішньополітичний курс держави будується на певних принципах і впроваджується в життя спеціальними установами та високопосадовцями. Законодавчі засади зовнішньої політики визначаються та затверджуються парламентом, а за її втілення в життя безпосередньо відповідають глава держави і міністерство закордонних справ. Вся зовнішньополітична діяльність держав виражається насамперед у прагненні відстоювати свої дійсні чи надумані національні інтереси. При цьому національний інтерес є усвідомленням і відображенням державних потреб, які відстоюються лідерами даної держави. Тому фактично під національним інтересом треба розуміти національно-державний інтерес – це основоположна зацікавленість держави у здійсненні такого внутрішньо- та зовнішньополітичного курсу, який би забезпечував її захищеність, стабільний розвиток і суверенітет.

Щодо виявлення змісту основних закономірностей (наявності довгого ряду схожостей у міжнародних відносинах, які не залежать від особливостей тієї чи іншої епохи) і тенденцій (напряму, направленості еволюції міжнародних відносин) розвитку взаємодій на міжнародній арені між учасниками світового політичного процесу, то, підсумувавши різні точки зору (Ж.-Б. Дюрозеля, Р. Арона, Г. Моргентау), погодимося з професором П. Циганковим з приводу наступних головних закономірностей сучасних міжнародних відносин: 1) головними дійовими особами міжнародних відносин є держави, а формами їх міжнародної діяльності – дипломатія, війна і стратегія. Зауважимо при цьому, що число “акторів” на міжнародній “сцені” значно більше і часто вони відіграють не менш, а навіть і більш помітну від держав роль; 2) державна політика має дві взаємопов’язані різновидності –

внутрішню і зовнішню або міжнародну; 3) основою всіх дій держав на міжнародній арені виступають національні інтереси, елементами яких є безпека, виживання і суверенітет; 4) міжнародні відносини – це силова взаємодія держав, де перевага належить наймогутнішим або великим державам; 5) у залежності від розподілу могутності між великими державами баланс сил може набувати різних конфігурацій – “європейський концерт”, біполярний, однополюсний і т.д. Це п'ять основних закономірностей, сформульованих у рамках державно-центричної парадигми міжнародних відносин.

Що стосується універсальних або найбільш загальних закономірностей, то вони повинні відповідати критеріям просторово-часового та структурно-функціонального характеру. Це означає наступне. По-перше, їх дія має стосуватися не лише певних регіонів, а світу в цілому. По-друге, вони повинні спостерігатися в історичній ретроспективі, в сучасний період розвитку міжнародних відносин, а також не виключатися в майбутньому. По-третє, вони мають охоплювати всіх учасників міжнародних відносин і всі сфери суспільного життя. Звідси, можна виділити дві основні універсальні закономірності або дві провідні тенденції в розвитку сучасних міжнародних відносин. До них належать глобалізація та фрагментація міжнародних відносин, становлення єдиного, цілісного світу і все нові форми його розколу. Ці універсальні закономірності є діалектично протилежними сторонами однієї внутрішньо суперечливої тенденції – росту взаємозалежності сучасного світу – і її проявів у сфері міжнародних відносин.

Однак, якщо поглибити розуміння глобальних політичних тенденцій, причому не тільки з погляду історії, але й соціології міжнародних відносин, яка ґрунтується на вивченні способів впливу держави на суспільство і дослідженні механізмів впливу соціальних спільнот та інститутів на державу і політичний порядок у цілому, то можна урізноманітнити та розширити коло тенденцій міжнародних відносин в сучасному світі. Серед них назвемо такі.

По-перше, тенденцію до розмивання кордонів між внутрішньою і зовнішньою політикою. Висновок про прозорість кордонів між ними поряд з висновком про втрату державами монополії на роль зверхувача долі міжнародної політики відіграв вирішальну роль у становленні транснаціоналізму як теоретичного напрямку у вивченні міжнародних відносин. Дана тенденція, щоправда, на сучасному етапі розвитку міжнародного життя все ще не заперечує визначальної ролі державоцентричних підходів до аналізу стану і перспектив еволюції всієї системи сучасних міжнародних відносин.

По-друге, тенденцію, спрямовану на демократизацію як міжнародних відносин, так і внутрішньополітичних процесів. Вона спостерігається у всіх країнах, незалежно від панівного в них типу політичного режиму. Всесвітнє поширення отримує таке явище як прогресуюча політизація мас, які повсюдно вимагають доступу до інформації, участі у прийнятті політичних рішень, покращення свого матеріального становища і якості життя.

По-третє, тенденцію, пов'язану з розширенням складу і ростом багатоманітності політичних акторів. Тільки за останні 50 років кількість держав – членів ООН зросла з 60 до 195. Водночас поряд з державами зростає кількість і неоднорідність інших діючих осіб на міжнародній арені. Серед них – регіональні адміністрації, сепаратистські сили, релігійні рухи, незалежні профспілки, екологічні партії, транснаціональні корпорації, політичні об'єднання, нарешті, міжнародні організації. У результаті, як підкреслює Дж. Розенау, виникають контури нової, “постміжнародної політики”.

По-четверте, тенденцію, яка стосується змін у змісті загроз міжнародному миру і розширення поняття безпеки. Той же Дж. Розенау відзначає, що світ “постміжнародної політики” характеризується хаотичністю і непередбачуваністю, спотворенням ідентичності, переорієнтацією традиційних зв'язків авторитету і лояльності. Іншими словами, ріст числа учасників вносить у систему міжнародних відносин велику невпевненість. Тому забезпечення воєнної безпеки держав продовжує залишатися актуальним завданням. Причому до нього додаються виклики, пов'язані із зростанням впливу інтеграційних і

глобалізаційних процесів, ставок у сфері економічного змагання, проблемами міжнародного тероризму тощо.

По-п'яте, тенденцію до закріплення нових елементів у правилах поведінки між державами в рамках сучасного міжнародного порядку, що насамперед характеризується зростанням визначального впливу двох кардинальних постулатів – права гуманітарної інтервенції та нелегітимності авторитарних режимів (інтервенція НАТО 1999 р. в Косово, тиск на С.Мілошевича в Сербії, війна 2003 р. в Іраку, погрози Північній Кореї та Ірану з боку США тощо). Новизна ситуації в тому, що США і держави НАТО стали наполегливо домагатися легітимізації практики гуманітарних інтервенцій і ствердження в міжнародних відносинах нового принципу вибіркової легітимності урядів суверенних держав – тенденції, яка йде врозрід з основоположним принципом невтручання, закріпленим ще Вестфальським миром 1648 р.

По-шосте, тенденцію до утвердження новітніх сучасних механізмів регулювання міжнародного порядку. Фактично здійснена реорганізація глобальних структур світоуправління таким чином, що поряд з універсальними за охопленням і офіційними за статусом оонівськими механізмами склався напівзакритий і неформальний (за кількістю членів і типом прийняття рішень) механізм “великої вісімки” з блоком НАТО. На початок XXI століття ця неформальна коаліція за практичним впливом на світову політику не лише стала врівень з ООН, але й чітко окреслила тенденцію до нарощування свого впливу в подальшому.

По-сьоме, тенденцію, пов'язану з тим, що поряд з двома гілками механізму регулювання міжнародних відносин – універсальною (ООН) та інституційно-груповою (G-8 + Північноатлантичний альянс), у світі стали проступати контури третьої гілки. Мова йде про тенденцію до зростання індивідуально-групового впливу на всю систему міжнародного світопорядку з боку США (як свого роду “світового жандарма”) і, при необхідності, вузької коаліції обраних ними під реалізацію конкретної мети держав (наприклад, коаліція США, Великої Британії, Росії у другій афганській війні 2001–2002 рр. або американо-британська військова коаліція проти Іраку в 2003 р.).

По-восьме, тенденцію до глобалізації міжнародного життя, зростання універсальності, взаємозалежності та взаємообумовленості сучасних міжнародних процесів. Фактично найважливішою сутнісною характеристикою глобалізації стали реалії нової якості “всезагальності” людського буття: воно більше не вкладається у звичні рамки національно-державних утворень і, відповідно, державоцентричної парадигми. Тобто, мова йде про створення глобального (“всесвітнього”) співтовариства, у рамках якого існуючі національно-державні утворення виступають у якості більш-менш самостійних структурних одиниць. Водночас, глобалізаційні процеси ведуть до зростання конфліктогенності, оскільки за ними стоять колосальні інтереси (економічні, політичні, інформаційні, воєнні тощо), корінні відмінності між потенціалом і можливостями різних країн світу, культурно-цивілізаційні розбіжності та виклики, а також виникнення нових і загострення багатьох старих глобальних проблем.

По-дев'яте, тенденцію інформаційно-комунікативного змісту, зумовлену фантастичним зростанням ролі інформації в сучасному світі, швидкістю її поступання, можливостями доступу до неї та оперуванням або маніпулюванням інформаційними ресурсами. Інтернет охоплює всю сферу політичних комунікацій у сучасному соціумі, видозмінюючи та встановлюючи їх нові принципи. При цьому цінність сіті зростає, за “законом Меткафа”, пропорційно квадрату чисельності його користувачів. Практично, це означає, що при зростанні кількості користувачів Інтернетом з 500 млн. до 1 млрд. цінність Інтернету і його можливостей зростає в чотири рази. Стосовно тенденції до зростання ролі у світовій політиці, Інтернет виступає у трьох головних якостях. Насамперед, мова йде про Інтернет як простір світової політики, в якому відображається і відбувається діяльність різноманітних міжнародних інститутів, а також проявляються нові фактори впливу на світову політику і становище держав на планеті. Далі, Інтернет виступає як об'єкт світової політики, тобто

окремий простір. У цьому сенсі він залишається на периферії світової політики. Це викликано, зокрема, тим, що питанням його регулювання та розвитку в якості об'єкта приділяється мало уваги. Нарешті, Інтернет потрібно розглядати і як виклик світової політиці, тобто як свого роду технологію, яка формує життя суспільства, змушує міжнародні інститути видозмінюватися і по-новому впливати на еволюцію людства. В Інтернеті накопичуються всі “нові знання світу”. Загалом, держави, які виграють “світову інформаційну гонку”, на думку російського дослідника Д. Пескова [23, с. 243], отримують три типи бонусів: безпосередні – за рахунок підвищення ефективності прийняття та реалізації рішень; тактичні – завдяки отриманню нових функціональних можливостей; стратегічні – маючи здатність установлювати свої правила гри на якісно новій території інформаційного поля.

Нарешті, ще одна важлива тенденція, спрямована на виявлення феномену економічної, соціальної, політичної інтеграції та дезінтеграції, які спостерігаються сьогодні практично у всіх регіонах світу. Прикладом можуть служити, з одного боку, процеси “об'єднання Європи”, а, з другого, процеси розпаду на просторі колишнього СРСР і світу соціалізму взагалі. Теоретики й аналітики міжнародних відносин правомірно звертають увагу на ту обставину, що формування цілісного світу супроводжується не тільки інтеграційними процесами, але й створює умови для виключення, відкидання на периферію всіх, хто не здатний включитися до міжнародних взаємозв'язків і справляти вплив на їх розвиток. Недаремно, виходячи з основних тенденцій світового розвитку, соціолог Дж. Грум вважає, що сучасне “покликання науки міжнародних відносин полягає у створенні політичної соціології глобального суспільства”.

Взагалі проблема закономірностей, як і законів міжнародних відносин, залишається дискусійною в науці про міжнародні відносини, що, зокрема, пов'язано і з її відставанням в осмисленні глобальних міжнародних політичних тенденцій. Це пояснюється, насамперед, специфікою даної сфери суспільних відносин, де особливо важко виявити повторюваність тих або інших подій і процесів. Тому основні риси як законів, так і закономірностей проявляються у їх відносному, вірогіднісному, стохастичному, мінущому характері.

II. Історія міжнародних відносин – це наука, яка вивчає основні етапи розвитку міжнародних відносин, явища та процеси міжнародного життя, міждержавні відносини, а також актуальні проблеми сучасних міжнародних відносин. У сенсі програми з історії для загальноосвітніх шкіл вона, як правило, представлена в підручниках і навчальних посібниках окремими розділами, зокрема:

- міжнародні відносини після Першої світової війни; становлення та протиріччя Версальсько-Вашингтонської системи;
- міжнародні відносини в 1930-х рр.; світ напередодні війни;
- міжнародні відносини періоду Другої світової війни;
- міжнародні відносини в умовах блокового протистояння другої половини 1940–1960-х років;
- курс на розрядку міжнародної напруженості та його зрив (70-і – середина 80-х років ХХ ст.);
- завершення “холодної війни” та блокового протистояння (1985–1991 рр.);
- сучасний стан і тенденції розвитку міжнародних відносин у 1991–2006 рр.

Вузлове завдання цієї складової полягає в системності викладу матеріалу, за допомогою чого учні повинні усвідомити як еволюційний характер розвитку міжнародних відносин, так і складність і суперечливість самого процесу їх еволюції. Надзвичайно важливо також показати та проілюструвати територіально-політичні зміни, які відбувалися в Європі та світі впродовж періоду новітньої історії, тобто насамперед під впливом підсумків Першої і Другої світових воєн, розпаду колоніальної системи, а також дезінтеграції Радянського Союзу та світової системи соціалізму.

III. Історія дипломатії – це навчальна дисципліна, яка вивчає офіційну діяльність держав і “народної дипломатії” у формі переговорного процесу з метою здійснення цілей і

завдань зовнішньої політики держав і захисту їх інтересів за кордоном. Іншими словами, під дипломатією слід розуміти діяльність у налагоджуванні міжнародних контактів і веденні переговорів. У цьому сенсі успіх часто залежить від таланту, умінь і такту дипломатичних представників, а тому дипломатія виступає не лише наукою, а й мистецтвом. Треба також мати на увазі специфіку методів дипломатичного впливу та їх тісний глибинний взаємозв'язок із політичною та воєнною стратегією. Український науковець Арсен Зінченко справедливо відзначає, що дипломатія та стратегія органічно доповнюють одна одну в царині зовнішньої політики, тобто в керуванні відносинами з іншими державами [10, с. 7; 11, с. 109].

Найважливішою метою цього “вектору рози міжнародних відносин” є глибокий і всебічний аналіз дипломатичних перипетій, переговорного процесу та його впливу на характер, зміст і еволюцію міжнародних відносин загалом. Мова, зокрема, йде про контекст численних мирних конференцій (Паризька 1919–1920 рр., Вашингтонська 1921–1922 рр., Генуезька і Гаазька 1922 р., зустрічі глав держав “великої трійки” в 1943–1945 рр. тощо), нарад і зустрічей на найвищому рівні (Нарада з безпеки та співробітництва в Європі – Женева, Гельсінкі, 1973–1975 рр., радянсько-американські переговори 50–80-х рр. ХХ ст. та ін.), роль особистостей державного дипломатичного рівня у підготовці відповідних документів тощо.

IV. Геополітика – політична доктрина, яка надає переважного значення в обґрунтуванні політики зовнішнім чинникам. У наукових колах існує два підходи до розуміння геополітики – класичний, традиційний підхід і сучасний, розширений підхід. Геополітику в традиційному контексті доречно розглядати як науку про вплив географічного середовища на політичне життя держав. При цьому географічний простір знаходиться у підлеглому становищі стосовно держави, яка активно використовує його для реалізації своїх цілей та інтересів. Прикладом такого підходу можуть служити новітні визначення українських авторів. На думку укладачів “Політологічного енциклопедичного словника”, геополітика – “політологічна концепція, що вбачає у політиці (головним чином зовнішній) тієї чи іншої держави засадничу, визначальну роль географічних факторів: просторове розташування країни, розмір території, наявність чи відсутність (обмеженість) природних ресурсів, клімат, кількість і густоту населення і т. ін.” У “Політичній географії з основами геополітики” львівського професора С. Трохимчука геополітика визначається як “погранична між географією і політологією наука, яка виявляє, вивчає і прогнозує внутрішню і зовнішню політику держав, враховуючи їх географічне положення, природні умови і ресурси, поведінку сусідніх країн, історію та менталітет народу”. Спільним для цих визначень є те, що головне завдання геополітики вони вбачають у виявленні та дослідженні двосторонніх відносин між політикою (як внутрішньою, так і зовнішньою) держави і тим географічним середовищем, в якому функціонує держава.

Другий – сучасний або розширений – підхід до розуміння геополітики був пов'язаний з новими тенденціями і змінами в міжнародних відносинах, які з'явилися після другої світової війни (біполярний світ, ядерна зброя, неоколоніалізм тощо), але особливо наприкінці ХХ ст. З'явилася нагальна потреба і необхідність у розширенні предмету досліджень традиційної геополітики. Сучасна геополітика, якщо вона й надалі прагне розвиватися як наука, а не виродиться у зручний інструмент для створення псевдонаукових концепцій “на замовлення”, в яких об'єктивність не грає суттєвої ролі, повинна враховувати низку важливих факторів сьогодення. Серед них:

– військово-технічні досягнення останнього часу (засоби виявлення й ураження, системи контролю й управління, розвиток зброї масового знищення). Їх поширення серед великої кількості країн;

– інформаційна революція, насамперед розвиток електронних засобів зв'язку. Тепер віддаленість держав визначається не відстанню між ними, а рівнем розвитку в них інфраструктури зв'язку;

– економіка, яка, в принципі, завжди враховувалась у світовій політиці, але останнім часом почала відігравати самостійну важливу роль у розвитку геополітичної ситуації в світі, що пов'язано із структурним ускладненням внутрішньоекономічного життя і глобалізацією економічних процесів;

– рівень розвитку в державі наук, у тому числі суспільно-політичних, від стану яких залежить визначення оптимальної стратегії національного розвитку і лінії геополітичної поведінки країни на міжнародній арені;

– культурно-освітній рівень, кількісний склад, фізичний стан, етнічна і релігійна структура населення, що впливають на розвиток науки та економіки (використання на практиці високих технологій), на рівень боєздатності військових сил (моральний стан особового складу, його здатність оволодіти сучасною складною військовою технікою);

– ефективність політичного режиму країни, його внутрішня стабільність, повага до законів самої держави і суспільства, легітимність керівництва країни, компетентність правлячої еліти.

У контексті цього підходу заслуговують на увагу два визначення російських дослідників: 1) геополітика – напрям, який вивчає взаємозалежність зовнішньої політики держав, міжнародних відносин і системи політичних, економічних, екологічних, військово-стратегічних та інших взаємозв'язків, які обумовлені географічним положенням країни (регіону) та іншими фізико- та економіко-географічними факторами (Ю. Тихонравов); 2) геополітика – комплексна дисципліна про сучасну і перспективну “багатошарову та багаторівневу” глобальну політику, багатовимірний і багатополосний сучасний світ (К. Сорокін).

Таким чином, в останні роки все більш впливовим стає широке тлумачення геополітики, яке знайшло найповніше вираження в книзі французького соціолога П'єра Галуа “Геополітика” (Париж, 1990). Під геополітикою мають на увазі сукупність фізичних і соціальних, матеріальних і моральних ресурсів держави, що складають той потенціал, використання чи навіть наявність якого дозволяє їй досягнути своїх цілей на міжнародній арені. В сучасних умовах з'являється необхідність узгодженої взаємодії всіх членів міжнародного співтовариства у виробленні та реалізації загальнопланетарної геополітики як позасоціального середовища міжнародних відносин. В основу такої геополітики мають бути покладені інтереси порятунку цивілізації для майбутніх поколінь. Іншими словами, мова йде про створення міжнародної системи з відповідним порядком міжнародних відносин.

Кардинальне завдання шкільного підручника в цьому сенсі полягає в тому, щоб дати учням чітке розуміння хронологічних рамок, змісту, причин і наслідків зміни геополітичних епох (або різних систем міжнародних відносин). До них належать: а) Версальсько-Вашингтонська (багатополосна); б) Ялтинсько-Потсдамська (дуалістична або біполлярна); в) сучасна “постміжнародна” [за визначенням Джеймса Розенау] (одно- чи багатополосна).

Потрібно зауважити, що система міжнародних відносин у сучасному світі має дуже складну будову і будь-яка типологія тільки більш або менш умовно відображає міжнародні реалії. Не можна не помітити і того факту, що основоположну роль у пізнанні законів функціонування міжнародної системи відіграє її структура. Згідно базовій ідеї, нескоординована діяльність суверенних держав із своїми інтересами формує міжнародну систему, головною ознакою якої є домінування обмеженого числа найсильніших держав, і структура якої визначає поведінку всіх міжнародних акторів. Звідси, найзагальнішим законом міжнародних систем вважається залежність поведінки акторів від структурних характеристик системи. Ще одним найбільш загальним законом учені, наприклад Р. Арон, називають закон рівноваги міжнародних систем або закон балансу сил, який дозволяє зберегти відносну стабільність міжнародної системи.

Що стосується трансформації міжнародної системи, то основним її законом вважається закон кореляції між полярністю і стабільністю міжнародної системи. Однак розпад радянського блоку і крах глобальної біполлярної системи поставили такі питання, які не можуть бути вирішені в рамках традиційних термінів “поліосів”, “балансу сил”,

“конфігурації співвідношення сил” і т. п. Світ вступив у смугу невпевненості та зростаючих ризиків. Як наслідок, глобальна міжнародна система переживає глибокі потрясіння, пов’язані з трансформацією своєї структури, змінами її взаємодії з середовищем.

Основні принципи та засади сучасної світової політики почали закладатися одразу після Першої світової війни у рамках Версальсько-Вашингтонської геополітичної епохи, яка склалася на основі рішень Паризької 1919–1920 рр. і Вашингтонської 1921–1922 рр. мирних конференцій.

Версальсько-Вашингтонська система розпочинається після поразки Троїстого Союзу в Першій світовій війні 1914–1918 рр. Припинили існування Німецька, Австро-Угорська, Російська, Турецька імперії, на руїнах яких з’явилися нові держави, які повинні були увійти в зону впливу авторів Версальської системи. Версальський мирний договір 1919 року віддав пальму континентальній державі Франції, а морській – Англії. Росія не повинна була існувати як могутня держава і її хотіли розділити. Найбільше позитивів у підсумку Першої світової війни отримали США, які закріпили свою могутність на Вашингтонській конференції в 1921–1922 рр. Країни-переможці створили між Німеччиною та Радянською Росією “санітарний кордон” з держав, які були орієнтовані на Францію й Англію. Встановлений світовий порядок був направлений проти Радянської Росії, Німеччини та Китаю. Друга світова війна поховала Версальський мир і всю систему міжнародних відносин міжвоєнного періоду.

Ялтинсько-Потсдамська епоха була започаткована в 1945 році. Ця система визначила нові кордони, розташування нових геополітичних сил. По суті в Потсдамі було констатовано, що світ з багатополосного став біполярним: СРСР і його союзники, які уособлювали континентальну силу, протистояли США та їх союзникам, які представляли в більшості своїй морську силу. Протиборство цих полюсів і визначило зміст Ялтинсько-Потсдамської системи міжнародних відносин. Її характерною рисою було те, що протистояння двох потужних блоків йшло на межі балансування між холодною і ядерною війнами. Потсдамський світовий порядок був зруйнований в 1991 році: з розпадом СРСР та світової системи соціалізму біполярна структура міжнародних відносин завершилась остаточно.

Сучасна (Біловезька, Маастрихтська, “постміжнародна”) система міжнародних відносин характеризується, з одного боку, появою нових держав: спочатку навколо СРСР – шляхом “оксамитових” і силових революцій, а потім і на теренах СРСР; з другого – посиленням єдиної наддержави в особі США; нарешті, дуже потужним зростанням нових викликів, з якими зіткнулася вся світова цивілізація. У зв’язку з цим бельгійський учений А. Самюель навіть вважає, що людство уже вступило в “новий міжнародний світ”. Швидкість і глибина змін, які спостерігаються, мають як мінімум три головних наслідки. По-перше, відбувся перехід від біполярного світу до комплексного. По-друге, цей перехідний світ став непередбачуваним і в ньому вже неможливе вирішення питань міжнародної безпеки старими військово-силовими методами. По-третє, надзвичайно важливого значення в сучасному світі, в тому числі і в сфері світової політики, відіграють інформаційні технології, що дозволило охарактеризувати сучасне суспільство як інформаційне. Ці наслідки можна звести до одного висновку: відбувається переструктурування всього світового політичного простору, а значить закономірності міжнародних відносин хоча й зберігаються, але набувають нових рис і часто розглядаються у вигляді універсальних закономірностей або тенденцій розвитку сучасних міжнародних відносин.

Треба також особливо звернути увагу на той факт, що в сучасному світі відбувається трансформація нині діючих концепцій і структур безпеки конфронтаційного типу в концепції і структурі безпеки, засновані на співробітництві. Ця тенденція характеризує взаємовплив і взаємозалежність національного і міжнародного аспектів безпеки. Виникає нове розуміння і зацікавленість кожного суб’єкта в забезпеченні національної безпеки через зміцнення безпеки міжнародної.

Міжнародна безпека – такий стан міжнародних відносин, за якого створюються умови, необхідні для існування та функціонування держав, забезпечення їхнього повного

суверенітету, політичної та економічної незалежності, можливої відсічі воєнно-політичного натиску й агресії, рівноправних відносин з іншими країнами. Водночас міжнародну безпеку треба розглядати як політику, що сприяє створенню ефективних гарантій миру як для окремої країни, так і всього світового співтовариства. Останні події, зокрема розпад СРСР та системи соціалізму, крах біполярного світу, воєнні дії НАТО в Югославії, війна Росії на Кавказі, терористичні акти в різних регіонах світу і т. п. ставлять на порядок денний необхідність побудови єдиної загальнолюдської системи міжнародного правопорядку. Вона має ґрунтуватися на засадах колективізму, добровільності та демократизму, але, разом з тим, передбачатиме жорстко визначені певні зобов'язання її членів. При цьому треба мати на увазі, що сучасна світова практика виробила три головні засоби дотримання міжнародної безпеки:

- стримування потенційної агресії чи інших небажаних дій за допомогою різних засобів тиску, в тому числі воєнної сили;
- покарання агресора чи іншого порушника міжнародної безпеки застосуванням проти нього тих чи інших практичних заходів впливу або ж їх поєднання;
- політичний процес як з метою доповнення силових рішень, так і всебічної легітимації (правової, політичної) підсумків даних міжнародних подій.

З метою забезпечення та зміцнення зовнішньої безпеки членів світового співтовариства, насамперед в особі держав, створюється система міжнародної безпеки. Вона ґрунтується на системі зобов'язань, гарантій і можливостей її суб'єктів. Серед різних систем міжнародної безпеки доцільно виділити:

- глобальні (прикладом такої системи був біполярний світ з системою протистоянь і стримувань, які існували з боку СРСР і США);
- регіональні, які спираються на конкретні інститути в певному регіоні (в Європі реальною основою регіональної системи безпеки можуть стати три інститути – ЄС, ОБСЄ, НАТО, хоча вони мають різний потенціал, відрізняються складом учасників і головними цілями та напрямками діяльності);
- субрегіональні, де основна зацікавленість у спільному забезпеченні військової безпеки змінюється потребою розвивати економічні зв'язки (наприклад, Вишеградська група, Центральноевропейська ініціатива, Чорноморське економічне співробітництво, Балтійське співробітництво, проект “Єврорегіон”);
- двохсторонні домовленості, які охоплюють військово-політичні та економічні проблеми і виступають нижчим базовим рівнем системи безпеки в Європі.

В цілому ефективність будь-якої міжнародної системи безпеки залежить від кількох основних факторів:

- 1) від стану і тенденцій розвитку сучасної геостратегічної ситуації, міжнародних реалій на регіональному та субрегіональному рівнях;
- 2) від внутрішнього становища держав і їх реальних можливостей на далеку перспективу;
- 3) від характеру сучасних загроз, які найсуттєвіше впливають на стабільність держав на регіональному й субрегіональному рівнях;
- 4) від ефективності вже існуючих систем безпеки та їх спроможності змінюватися з урахуванням нових завдань;
- 5) від реальних можливостей створення нових систем безпеки і характеру їх взаємодії з існуючими.

Проблема регулювання міжнародних відносин у періоди історії нового та новітнього часу набувала особливої ваги. Це пов'язано із зростанням взаємозалежності світу, створенням складної системи міжнародних відносин, загостренням глобальних викликів людській цивілізації в екології і демографії, економіці та політиці, з поширенням зброї масового знищення і збереженням загрози ядерної війни. Основними соціальними регуляторами суспільних відносин, які були вироблені людством і застосовуються зараз,

стали правові та моральні норми. У сфері міжнародних відносин вони мають свої суттєві особливості та відмінності.

Сучасне міжнародне право – це сукупність норм і принципів, які регулюють усю систему міжнародних відносин, а також взаємодію в рамках окремих груп або на двохсторонніх засадах. Головними суб'єктами міжнародного права, носіями правоповноважень і юридичних обов'язків виступають держави. Водночас ними є і всі інші міжнародні актори як от міжурядові та міжнародні організації, транснаціональні корпорації, а також окремі індивіди.

Сутнісний зміст міжнародних відносин відбивають принципи як фундаментальні норми міжнародного права. Вони закріплюють засади сучасної системи міжнародних відносин і міжнародного права, сприяють нормальному функціонуванню та розвитку цих систем. Головним міжнародно-правовим документом сучасності, в якому сформульовані найперші, принципи міжнародного права, є Статут Організації Об'єднаних Націй. Його прийняли в 1945 р. 50 держав – засновників ООН, у тому числі Україна. Найважливіші принципи сучасної міжнародної політики викладені також у “Декларації про принципи міжнародного права, які стосуються дружніх зносин і співробітництва між державами відповідно до Статуту ООН” (1970 р.). Істотну роль у розвитку головних принципів, у наповненні їх новим змістом відіграв Заключний акт Ради з безпеки й співробітництва в Європі (Гельсінки, 1975 рік).

До головних принципів сучасного міжнародного права належать наступні:

- 1) принцип мирного співіснування;
- 2) принцип суверенної рівності держав;
- 3) принцип рівноправності народів та їхнього права самостійно визначати свою долю;
- 4) принцип незастосування сили або загрози силою в міжнародних відносинах;
- 5) принцип непорушності державних кордонів;
- 6) принцип територіальної цілісності держав;
- 7) принцип мирного врегулювання суперечок;
- 8) принцип невтручання у внутрішні справи держав;
- 9) принцип сумлінного виконання зобов'язань з міжнародного права та угод;
- 10) принцип всезагальної поваги прав людини й головних свобод.

Неважко помітити, що зміст багатьох принципів перегукується, а тому їх можна систематизувати в три групи:

перша – принципи, які формулюють положення про рівність суб'єктів міжнародних відносин;

друга – принципи, які відстоюють незалежність міжнародних акторів;

третя – принципи, спрямовані на мирне врегулювання міждержавних суперечностей.

Перелічені принципи сучасного міжнародного життя, які сформувалися впродовж століть, становлять найважливіший імператив існування людства. Їх дотримання у здійсненні міжнародних, міждержавних взаємин робить можливим вилучення війни з життя суспільства. Безумовно, принципи міжнародного права не можна недооцінювати, але їх не слід абсолютизувати й переоцінювати. Вони впливають на всю систему міжнародних відносин разом з певними моральними імперативами та нормами.

З метою забезпечення юридичної та моральної цілісності міжнародне співтовариство має щонайменше три правові яруси.

Перший – “м'яке право” – система правових норм, яка поступово складається на основі численних резолюцій ООН, її органів, спеціалізованих закладів і цілої низки регіональних організацій. Ці норми позбавлені будь-якого відтінку примусовості. Як приклад, можна назвати Хартію прав та економічних зобов'язань держав (1974 р.), резолюцію ГА ООН про визначення агресії (1974 р.), Манільську декларацію 1982 р. про мирне врегулювання міжнародних протиріч.

Другий – “жорстке право” – система правових норм англо-американців. Яскравими прикладами її застосування стали події навколо Іраку та в районі Перської затоки в 1990–1991 рр. і в Югославії навесні 1999 р.

Третій – “загальне міжнародне право” – система правових норм, які займають провідне місце у правових системах держав і не залежать від волі останніх, тобто норм, які мають повністю обов’язковий характер і не допускають жодних відхилень. Загальне міжнародне право закладає фундамент світового правопорядку, що повинно сприяти перетворенню світового співтовариства, заснованого на принципах міждержавності (інтеретатизму), у справжнє співтовариство націй, яке домінуватиме над державами в інтересах людини.

Загалом, підсумуємо, що висвітлення питань міжнародних відносин у шкільному курсі новітньої історії, на наш погляд, повинно прямо (у тексті підручників, посібників, конспектів лекцій, термінологічних словників, хрестоматій тощо) чи опосередковано (у викладі матеріалу вчителем, проведенні додаткових поглиблених занять, позаурочних заходів і т.п.) враховувати таке:

1. Чітке дефініювання базових категорій з міжнародної тематики – “міжнародні відносини”, “міжнародна політика”, “світовий політичний процес”, “зовнішня політика”, “дипломатія”, “геополітика”, “національні інтереси”, міжнародна безпека”, “міжнародне право”, “система міжнародних відносин”.

2. Розуміння системності міжнародних відносин, наявності та взаємозв’язку різних складових – теоретичної, історичної, дипломатичної, геополітичної.

3. Характеристику змісту й особливостей основних геополітичних епох чи систем міжнародних відносин – Версальсько-Вашингтонської, Ялтинсько-Потсдамської, сучасної або “постміжнародної”.

4. Аналіз закономірностей розвитку і тенденцій еволюції новітньої системи міжнародного світопорядку, базові характеристики якої зумовлені зміною кількісних і якісних параметрів і взаємодій між учасниками міжнародних відносин, процесами демократизації, глобалізації, інформаційної революції, міжцивілізаційного діалогу тощо.

5. Фактологічну точність і достовірність, наукову відповідність матеріалу підручників сучасному рівню знань, доступність його сприйняття, ілюстрованість, насиченість посиланнями на документи, наявність тестових й інших завдань і роздаткових матеріалів.

Список використаних джерел

1. *Актуальні проблеми вивчення та викладання всесвітньої історії* (матеріали наукових семінарів кафедри історії нового і новітнього часу за 2001–2002 навчальний рік). – Чернівці, 2002.

2. *Берелович В.* Современные учебники истории. Многоликая истина или очередная национальная идея? // *Неприкосновенный запас. Дебаты о политике и культуре.* – 2002. – № 4 (24).

3. *Великий* тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К.; Ірпінь, 2005.

4. *Воропаєва В., Татаринцов М.* Всесвітня історія. 10 клас: Плани-конспекти уроків. – Харків, 2004.

5. *Всемирная история 1918–1945 гг.* (Конспекты уроков) / Под ред. Я. М. Бердичевского. – Запорожье, 1996.

6. *Гісем О., Мартинюк О.* Всесвітня історія. 11 клас: Плани-конспекти уроків. – Харків, 2005.

7. *Жакье Б.* Международные отношения. Т. I. Субъекты международной системы: Уч. пособ. – Н.Новгород, 1997.

8. *Давлетов О., Космина В., Мороко В.* Всесвітня історія 1945–1997 рр. 11 клас. – Запоріжжя, 1997.

9. *Давлетов О., Космина В., Мороко В.* Всесвітня історія. Новітній період. 1939–2000: Навчальний посібник для 11 класу / За заг. ред. проф. Ф. Г. Турченка і доц. В. Г. Космини. – Запоріжжя, 2000.

10. *Зінченко А.* Історія дипломатії: від давнини до нового часу: Навчальний посібник. – Вид. 3-тє. – К., 2005.

11. *Історична наука: термінологічний і понятійний довідник: Навчальний посібник* / В. М. Литвин, В. І. Гусев, А. Г. Слюсаренко та ін. – К., 2002.

12. *Комаров Ю., Мисан В., Осмоловський А., Білоножко С., Зайцев О.* Історія епохи очима людини. Україна та Європа у 1900–1939 роках: Навчальний посібник для 10 класу. – К., 2004.

13. *Ладиченко Т., Камбалова Я., Желібов О.* Всесвітня історія (1914–1939 рр.): Методичний посібник для вчителів. – К., 2005.

14. *Маєр Р.* Всесвітня історія XX століття в українських шкільних підручниках // *Доба: Науково-методичний часопис з історичної та громадянської освіти.* – 2005. – № 1. – С. 29–31.
15. *Международные отношения: социологические подходы.* – М., 1998.
16. *Новейшая история зарубежных стран. XX век: Пособие для учащихся X–XI кл.* / Под ред. А. М. Родригеса: В 2 ч. – М., 1998. – Ч. 1 (1900–1945); Ч. 2 (1945–1998).
17. *Політологічний енциклопедичний словник: Навчальний посібник.* – К., 1997.
18. *Политология. Энциклопедический словарь.* – М., 1993.
19. *Полянський П.* Всесвітня історія, 1914–1939: Підручник для 10-го кл. – К., 2006.
20. *Постоловський Р., Троян С., Федорак В.* Світ на зламі епох: історія кінця XIX – середини XX ст.: Навчальний посібник. – К., 2000.
21. *Сахновський Є.* Методологія історії в радянській історіографії // *Історична панорама: Збірник наукових статей.* – Вип. 1. – Чернівці, 2004. – С. 36–45.
22. *Сич О.* Про викладання історії у вищій школі // *Український історичний журнал.* – 1998. – № 5. – С. 115–117.
23. *Современные международные отношения и мировая политика: Учебник / Под ред. проф. А. В. Торкунова.* – М., 2004.
24. *Трохимчук С.* Політична географія з основами геополітики: Навчальний посібник. – 2-е вид. – Львів, 2006.
25. *Троян С.* Теоретичні підходи до розуміння та вивчення міжнародних відносин у шкільному курсі нової історії // *Історія та правознавство (Проблеми змісту шкільного курсу нової історії).* – 2005. – грудень, № 34–36 (62–64). – С. 59–72.
26. *Циганков П.* Теорія міжнародних відносин: Учебное пособие. – М., 2002.

Serhiy Troyan

PROBLEMS OF TEACHING INTERNATIONAL RELATIONS IN THE SCHOOL COURSE OF POSTMODERN HISTORY

In the article the author studies methodological aspects of teaching actual aspects of International Relations in the school course of Postmodern History.

Key words: international relations, postmodern history, diplomacy, geopolitics, international safety, international law, textbook.